

Вячеслав КУЗНЕЦОВ,
Неля КУЗНЕЦОВА

**ЖИТТЯ ТА СЛУЖІННЯ
ЗАСЛУЖЕНОГО ПРОФЕСОРА БОГОСЛОВ'Я
ПРОТОІЄРЕЯ ВАСИЛЯ МИРОНОВИЧА
ВОЙТКОВСЬКОГО (05.03.1823-24.02.1904)**

На підставі вивчення архівних та літературних джерел уточнені основні дані і події життя та науково-педагогічної діяльності заслуженого професора богослов'я Імператорського Новоросійського університету Войтківського Василя Мироновича.

Ключові слова: Історія Одеського університету, богослов'я, В.М. Войтківський.

—
Vyacheslav KUZNETSOV,
Nellya KUZNETSOVA

**THE LIFE AND SERVICE OF
THE HONORED PROFESSOR OF
THEOLOGY PROVINCE VASIL
MYRONOVICH WOJTKOWSKI
(05.03.1823-24.02.1904)**

On the basis of the study of archival and literary sources, the basic data and events of the life and scientific and pedagogical activity of the Honored Professor of Theology of Odessa (Novorossiya) University of Vasil Mironovich Wojtkowski were specified.

Key words: History of Odessa University, Theology, V.M. Wojtkowski.

Історія розвитку православ'я в Україні буде не повною, якщо в ній не будуть ураховані видатні вчені-богослови, історики церкви, які працювали у XIX – XX ст. в Одеському (Новоросійському) університеті. Однією з цікавих постатей цього періоду є заслужений професор богослов'я Імператорського Новоросійського університету (ІНУ) протоієрей Василь Миронович Войтківський.

Вивченню його науково-педагогічної діяльності приділялось багато уваги одеськими вченими наприкінці XIX - початку XX ст.: О.І. Маркевич [22], О.О. Кочубинський [19;20], О.М. Клітін [17] Б. Клірик [18], також надруковані статті без зазначення авторів у журналі «Херсонские епархиальные ведомости» [24] та «Прибавлениях» до них [25].

За радянські часи це ім'я взагалі не згадувалося в працях істориків. В «Енциклопедії Українознавства», виданій за кордоном [3], В.М. Войтківському була присвячена невеличка стаття. Тільки після набуття незалежності нашою державою в історіографії знов з'явилися публікації: О.А. Бачинської, Н.П. Бевзюк, Є.С. Данилової [1]; О.А. Бачинської [2]; Н.М. Діанової [15]; В.В. Левченка, Г.С. Левченко [21]. Це дуже цікаві і інформативні праці, але вимоги до словникових і енциклопедичних статей не дозволяють всебічно розкрити

історичну постать у повному обсязі. У роботах, присвячених більш широкій тематиці, часто ім'я В.М. Войтковського тільки пригадується, або акцентується увага лише на тій його діяльності, яку автор висвітлює в своїй роботі.

Мета нашого дослідження полягає у всебічному вивченні життя і науково-педагогічної діяльності видатного богослова і історика церкви заслуженого професора ІНУ протоієрея Василя Мироновича Войтковського.

У життєвому шляху В.М. Войтковського чітко вирізняються три періоди: - навчання і викладацька робота на батьківщині; - служіння за кордоном; - одеський період життя і служіння, які віддзеркалюють його релігійну, наукову, педагогічну та громадську діяльність.

Василь Миронович Войтковський народився 5 березня 1823 р. у Подільській губернії в родині бідного сільського священника. Його шлях у науку розпочався, як у всіх дітей духовенства того часу - єпархіальне училище і вступ до Подільської духовної семінарії в м. Кам'янець-Подільський (у 1920 р. була перетворена на Кам'янець-Подільську хлоп'ячу селянську гімназію) [13]. Вищу освіту В. М. Войтковський здобув в «Олександрівській Духовній Академії, куди був направлений, як видатний студент семінарії. Це було в 1845 році. Отже, подільський студент був ще дуже молодою людиною, коли переступив поріг Петербурзької Академії» [20, 49.].

Це був золотий вік в історії академії. Під керівництвом архімандрита Макарія (Булгакова) (пізніше Митрополита Московського) він вивчав історію церкви. Філософію та історію філософії викладав знаменитий професор філософії та логіки - В.М. Карпов, канонічне право - знаменитий каноніст, доктор богослов'я архімандрит Іоанн (Соколов) (пізніше єпископ Смоленський і Дорогобузький), моральне та пастирське богослов'я читав ієромонах Феофан (Говоров) (у майбутньому святитель Феофан Самітнік), лекції з євангельської історії та євангелістів - архімандрит Євсевій (Орлинський) (пізніше архієпископ Могілевський та Мстиславський).

У 1849 р. В.М. Войтковський успішно завершив навчання в академії зі ступенем магістра богослов'я, захистив наукову роботу «Історія Волинської єпархії». 8 листопада того ж року його призначено викладачем всесвітньої історії і споріднених з нею предметів у Подільську духовну семінарію [22, 209]. Свого колишнього випускника, високоосвіченого викладача, професора богослов'я з радістю зустріли в семінарії. Тут він викладав всесвітню історію, історію церкви та грецьку мову. Редактор «Херсонських Єпархіальних відомостей», протоієрей. М. Чеме-

ни пригадував у вітальній адресі: «З побожним розчуленням дякую Господу, що поставив мене в близькі стосунки з Вами в тривалий час мого життя. Ще в роки моєї шкільної юності, я з високою повагою учився від Вас добру, полонений високими моральними якостями, якими Ви залучали до себе серця юнаків - Ваших учнів у рідній нам Подільській семінарії » [25, 667].

«Але йому не довго довелося побути на батьківщині у скромному положенні викладача семінарії, хоча і у званні професора. (...).

У травні 1850 р. висвячений в сан священника і призначений в Угорщину, настоятелем до надгробної (при гробі дружини палатина Угорщини княгині Олександри Павлівни) церкви в м. Ірем (Üröm). У серпні того ж року він був нагороджений золотим наперсним хрестом з Кабінету Його Імператорської Величності» [25, 657].

Працюючи за кордоном, В.М. Войтковський не поривав зв'язків з Подільською семінарією, буваючи на батьківщині він завжди відвідував *Alma mater*, зустрічався з викладачами і семінаристами. Протоієрей О. Тихомиров пригадував: «Я із задоволенням згадую нині про мою першу зустріч з Вами в домашньому колі Подільського духовенства. Ваше м'яке, прихильне, істинно братське обходження, незважаючи на привілейованість і особливості Вашого положення, як російського закордонного священника, справили на всіх нас приємне враження...» [25, 668].

Життя В.М. Войтківського на новому місті не було тихим і спокійним. Він постійно перебував у дорозі, окормлюючи християн різних російських парафій Європейських держав. У 1855 р. служив при посольській Російській церкві у Відні. З 17.03.1856 р. переведений в м. Копенгаген до церкви Російської місії, звідки з 27.02.1857 р. повернувся в м. Ірем, а у 1859 р. знову служив у посольській церкві у Відні [16].

У сан протоієрея о. Василь був зведений 6.04.1862 р. преосвященим Іоаннікієм (Горським), архієпископом Варшавським і Новогеоргіївським. З 1863 р. протягом семи років влітку здійснював богослужіння в тимчасовій російській домашній церкві в м. Карлсбаді. У 1866 р. на деякий час був відряджений до м. Венеції для здійснення богослужінь при Великій княгині Олександрі Петрівні.

За віддане служіння у закордонній єпархії неодноразово відзначався нагородами: дорогоцінним перстнем (1852), камілавкою (1857), орденом Св. Анни 3-го ступеню (1860), орденом Св. Анни 2-го ступеню (1870).

Протягом служіння за кордоном о. Василь надрукував 18 наукових праць у різних журналах, але на сьогоднішній день біль-

ність їх втрачені, і ми можемо судити про них тільки з повідомлень сучасників [17; 22]. Пошук його творів ускладнювало те, що він не підписував свої статті повним ім'ям, а тільки двома буквами – «О.В.». Його наукові праці цього періоду були присвячені проблемам історії церкви і порівняльному богослов'ю, також він друкував переклади найбільш цікавих праць інших авторів.

І.І. Поп відзначає, що в період свого служіння в м. Іремі В.М. Войтковський «підтримував тісні контакти з «будителями» Угорської Русі О.В. Духновичем (1803-1865) та І.І. Раковським (1815-1885), допомагав редагувати русинські видання, наближаючи їх до російського літературної мови» [23, 317]. Він ретельно досліджував історію розвитку християнства серед угорських русинів і у 1859 р. надрукував найбільшу зі своїх закордонних наукових праць «Об унии венгерских русинов» у журналі «Русская беседа», в ній висвітлені проблеми становлення уніатської церкви серед русинів. Автором оброблена велика кількість літературних джерел, робота містить великий історичний фактаж, але пройнята слов'янофільськими ідеями, які він увібрав ще у період свого становлення і навчання в семінарії і академії.

О. Василь вважав русинів частиною російського населення, яке силою обставин опинилося на території Угорщини. Він доходить висновку про: «... процвітання Східної церкви в Угорщині, особливо ж про вживання Слов'янського богослужіння в перші віки насадженого в ній християнства» [4, 7].

Відзначає, що: «..., при єпископові Іоанні Брадаче, рукопокладеному в 1768 році, унія запанувала над православ'ям» [4, 22].

Робить висновок, що: «Вона (унія), (...), ніколи не мала на меті підтримку церковної єдності, а тільки, під покривом її, за допомогою діалектичних хитросплетінь, винаходила підступи, для поневолення народів і позбавлення їх священних прав народності і обряду Східної церкви» [4, 50].

Перебуваючи по справах влітку 1869 р. у Відні, В.М. Войтковський познайомився з професором богослов'я ІНУ М.К. Павловським, який після тривалого спілкування запропонував йому перейти на службу до Новоросійського університету. О. Василь позитивно сприйняв це запрошення, тому що він планував повернутися до Росії «заради виховання дітей» [22, 209]. На той час Василь Миронович був уже багатодітним батьком, з дружиною Марією Іустинівною (1833-1904) вони мали семеро дітей - три сина: Василь (1852 р.н.), Павло (1861 р.н.), Сергій (1868 р.н.) і чотири доньки: Ганна (1857 р.н.), Катерина (1859 р.н.), Олександра (1857 р.н.), Олена (1868 р.н.). Первісток В.М. Войтковського Іоанн

помер у дитинстві у 1867 р. і був похований у м. Іремі, а в Одесі у 1873 р. народився четвертий син Федір [16].

Обраний на засіданні Історико-філологічного факультету 6 листопада 1869 р. виконуючим обов'язки ординарного професора по кафедрі Історії Церкви В.М. Войтковський був затверджений Міністерством Народної Просвіти на цій посаді тільки весною 1870 р., оскільки не мав ученого ступеня доктора богослов'я, а в такому випадку необхідним було Найвище Веління [22].

З нового 1870/71 н. р. В.М. Войтковський розпочав читати лекції в університеті і одночасно (за сумісництвом) був призначений викладачем Закону Божого в Одеський інститут шляхетних дівчат і настоятелем інститутської церкви [22]. Через багато років його вихованки з великою теплотою згадували свого викладача: «З добротою, ласкою, легкозрозумілим викладом Ваші, отець Василь, уроки були найулюбленішими уроками нашими. На них Ви наставляли нас у вірі і у перших поняттях педагогіки» [25, 670].

10 листопада 1888 р. о. Василя було обрано ординарним професором богослов'я ІНУ, і за чинними у той час правилами, він одночасно призначався настоятелем університетської церкви, освяченої на честь Святого Олександра Невського, тому він змушений був залишити свою службу в Інституті шляхетних дівчат [22].

В.М. Войтковський розпочав свою викладацьку роботу в ІНУ у дуже складний час – розпал антирелігійних настроїв серед студентської молоді. Бурхливий розвиток природничих наук у середині XIX століття ставив під сумнів біблійну картину створення світу і людини. У 1864 р. виходять два переклади російською мовою книги Ч. Дарвіна – С.О. Рачинського і М. Владимирського [14; 26]. Кумирами студентства в університеті були войовничі атеїсти професори І.І. Мечников і М.І. Сеченов, останній у 1964 р. видав свою роботу «Рефлекси головного мозку», але її попередня назва краще розкриває її суть – «Спроби звести спосіб походження психічних явищ на фізіологічну основу». На жаль, адекватної відповіді на ці виклики богословська наука своєчасно не дала, більше того, вона не вважала це за необхідне. Феофан Самітник так відгукнувся на ці події: «У нас теперь много расплодилось нигилистов и нигилисток, естествовников, дарвинистов, спиритов и вообще западников, — что ж, вы думаете, Церковь смолчала бы, не подала бы своего голоса, не осудила бы и не анафемствовала бы их, если бы в их учении было что-нибудь новое? Напротив, собор был бы непременно, и все они, со своими учениями, были бы преданы анафеме; (...) Все их лжеучения давно уже анафемствованы» [29, 146].

У таких умовах о. Василь кожного дня виходив до студентів зі Словом Божим і не тільки на лекції, але і на різноманітні заходи, які відбувалися в університеті. Він був гарний оратор, який у своїх промовах доходив до душі кожного присутнього, його промови друкувалися в «Записках Імператорського Новоросійського університету», «Херсонських єпархіальних відомостях» і видавали окремими збірками [28].

Роботи В.М. Войтковського цього періоду відносяться до морального богослов'я. В них автор намагається донести до слухачів, що між природничими науками і релігією немає суперечностей, а це лише різні засоби пізнання навколишнього світу, і поєднання віри і знань допоможе їм і в навчанні, і в дослідницькій роботі: «Само собою зрозуміло, що спостерігаючи і вивчаючи світ Божий і його премудрий і преблагий устрій у величезному цілому і найменших частинах, не можна не переноситися думкою, почуттям і бажанням до великого, премудрого і всеблагого Творця і Правителя світу, Бога; бо Його невидиме, вічна сила Його і божество, через спостереження за творінням, стають видимі (Рим. 1, 20). І тому справжні служителі храму науки, знання, завжди і всюди були і будуть водночас старанними служителями і шанувальниками і храму молитви. І, навпаки, розумні і богопросвітлені служителі храму молитви, в усі часи були і будуть старанними шанувальниками храму науки » [7, 9].

Кожною своєю промовою він закликає «заблудлих овець» повернутися в огорожу церкви. Він показує їм необхідність віри у вирішенні проблем, що постають перед ними: «Християнський храм, як осередок християнської церкви, є священне місце благодатної, всесильної і всемілосердної присутності і дії Господа Бога, Вічного Джерела і Роздоятеля істинної вищою мудрості; християнський храм є священне сховище істини, сповіщеної пророками, Самим Спасителем Христом і апостолами; християнський храм є училище справедливості й святості, без яких немислима справжня і досконала мудрість; християнський храм є священне місце всесвітнього жертвоприношення і таємничого єднання людей з триєдиним Богом, небесним учителем, натхненником і освячувальником. У християнський храм ми повинні тому якомога частіше і старанніше звертатися за вищою божественною мудрістю, без якої мудрість людська, якою б не була цінною, не досконала» [8, 6].

Кожного разу він доводить необхідність віри для людини, якщо вона хоче удосконалити свої здібності і досягти своєї життєвої мети: «Розум людський є і сам тільки образ, відблиск, ві-

дображення самосушого і присносушого розуму Божого. Відділіть, роз'єднайте джерело світла і саме світло, і світло слабшає, тьмариться, гасне, зникає. Теж саме буває і з розумом людським, який відокремлюється або віддаляється від самосушого присносушого Розуму Божого, що відбивається у видимій природі, і в людстві, і в слові Божому, писаному і неписаному, і особливо в Іпостасному, особистому Слові, Сина Божого, Ісуса Христа, і в Святій Церкві, віковичній охоронниці і розповсюджувальниці світла Розуму Божого» [9, 12].

Звертаючись до студентів, він закликає їх постійно приходити до храму Божого, і Бог допоможе розв'язати складні питання і обставини, які виникають у житті: «Приходьте частіше, особливо у встановлений час, до Божої святині, до святилища і училища християнської віри, надії і любові, і, повірте, багато з незрозумілого, похмурого зробиться для вас, раптово або поступово, ясним, світлим, зрозумілим. *«У світлі твоєму, волає до Бога Псалмоспівець, побачимо світло»* [6, 2].

О. Василь нагадував своїм парафіянам: «Горе нам, якщо ми ті дні, години та справи, які присвячені славі Бога, духовному благу наших ближніх, святотатствено і не в міру своєкорисливо і самолюбиво забираємо у Самого Бога, у наших власних душ, і залежних від нас наших ближніх» [10, 40].

На жаль, не збереглися тексти лекцій В.М. Войтковського ні з історії церкви, ні з богослов'я. «Я всі їх спалив!», - сказав він одного разу. Я завжди не задоволений був своїми лекціями. І все хотів кращого і кращого від себе. Багато було праці, багато планів, але усе це я знайшов не досконалим « [17, 2].

Вражає також і те, з якою увагою і повагою В.М. Войтковський ставився до студентів. Зберігся його розбір роботи студента-старшокурсника, який представив своє дослідження на здобуття медалі. Він дуже ретельно аналізує студентську роботу і робить висновки по кожному розділу, підкреслюючи сильні сторони дослідження і недоліки: «Неможливо не визнати, що автор особливо потрудився над вступом до свого твору і над його першою частиною. Всі питання і обставини, що стосуються головного предмету, розроблені з великою ретельністю, викладені добре і, за невеликими виключеннями, цілком вірно» [5, 9]. Він дуже обережно, щоб не образити автора, робить зауваження і тут же пояснює, чого дослідник не врахував у роботі і робить загальний висновок: «Необхідно також віддати справедливість автору, що він, взагалі зрозумів і подав Костянтина в істинній його величі та належному відношенні до християнської церкви.

І тому я вважав би, що розібраний мною твір заслуговує на золоту медаль» [5, 11].

Він завжди вчасно відгукувався на всі події і питання, які виникали в суспільстві і університеті, і давав на них чіткі православні відповіді. Аналізуючи співвідношення між наукою і мистецтвом, він підкреслював: «Істина, добро і благо - вищі предмети прояву прагнень духу людського, - істотно, органічно, споріднені між собою, але не тотожні. Тому і знання, і мистецтво, і доброчесність, так само, істотно споріднені між собою; але так само не тотожні. (...).

Тому є ще, як відомо, вищий загальний верховний вузол, об'єднуючий і мистецтво, і знання, і доброчесність - це свята релігія, по своєму слововиводу, зв'язок, возз'єднання, верховне об'єднання; (...)» [11, 34; 12].

Одночасно зі службою в університеті о. Василь обіймав посаду члена правління Одеської духовної семінарії і товариша Голови Одеського Святоандріївського братерства [25, 658]. Майже кожного року В.М. Войтковський дарував бібліотеці Одеської духовної семінарії найбільш цінні в науковому відношенні книги і робив значні внески на придбання навчальної літератури [25, 666]. Він також багато уваги приділяв і громадській роботі: «20 листопада 1899 г., за безпосередньою активною участю о. Василя була відкрита в м. Одесі їдальня для малозабезпечених студентів Новоросійського університету. Метою цієї благодійної установи було забезпечення незаможним студентам можливості отримувати здорове і поживне харчування за помірну плату» [25, 673].

У 1899 р., при святкуванні 50-річчя служіння В.М. Войтківського в «Херсонських Єпархіальних відомостях» його діяльності була дана справедлива висока оцінка: «Протоіерей Василь Войтковський - один з найвидатніших членів духовенства м. Одеси, і за моральними своїми якостями, і за місцями служіння свого, і за плодами служіння» [25, 656].

За службу свою в м. Одесі о. Василь нагороджений різними орденами: Св. Анни 2-го ступеню з Імператорською короною (1873), Св. Князя Володимира 4-го (1876) і 3-го ступенів (1880), золотим наперсним хрестом з дорогоцінними прикрасами з Кабінету Його Імператорської Величності і палицею (1885). 21 квітня 1895 р. о. Василь удостоєний звання заслуженого професора ІНУ, а у травні 1900 р. одержав орден Св. Анни 1-го ступеню і дорогоцінний перстень з Кабінету Його Імператорської Величності [16; 27].

Восени 1903 р. у о. Василя загострилася хвороба легень, він навіть не міг навідуватися до церкви. «24 лютого 1904 р. об 11 годині ранку, після тривалої хвороби на 81-му році від народження, помер старий член університетської сім'ї, бувший у відставці заслужений професор Богослов'я, протоіерей о. Василь Войтковський» [17, 1].

Його колега і друг професор богослов'я ІНУ протоіерей Олександр Клітін так описує останні хвилини життя о. Василя: «На мій заклик до покаяння в гріхах він сказав: «Я грешнее всех». Ось істинно-християнське слово і добре покаяння!... Частото він впадав у дрімоту, але свідомості не втрачав. Св. Таїнство прийняв із звичайним йому упокорюванням і благоговінням, після чого приклався до Св. Хреста. Після прийняття таїнств, він хотів ще поговорити, але вже мабуть слабшав.

Ще декілька хвилин, і він тихо помер у колі своїх рідних» [17, 10].

Похований В.М. Войтковський у м. Одесі на Першому християнському кладовищі в родинному склепі [17, 14].

1. Бачинська О.А., Бевзюк Н.П., Данилова Є.С. Войтковський Василь Миронович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біограф. словник. Т.2: А-І. – 2-е вид., доп. / Відп. ред. В.А. Сминтина. – Одеса : Астропринт, 2005 – С. 267-270.

2. Бачинська О.А. Войтковський Василь Миронович // Енциклопедія сучасної України. Т.5. / Редкол.: І.М. Дзюба, М.Г. Железняк та ін.; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Наукове товариство імені Шевченка. – К.: «Поліграфкнига», 2006. – С. 47.

3. Войтковський Василь // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Т. 1: Абаза Микола – Голов'янка Зиновій / Гол. ред. В. Кубійович; Заст. гол. ред. М. Глобенко. Наукове товариство ім. Шевченка. – Париж; Нью-Йорк, 1955. – 302 с.

4. Войтковский В.М. (О.В.) Об унии венгерских русинов // Русская беседа. Т.4. (книга 16). – М.: Тип. Александра Семена, 1859. – С. 1-50.

5. Войтковский В.М. Разбор сочинения: Константин Великий и его отношение к Христианской церкви, представленного в Историко-филологический факультет для соискания медали // Зап. ИНУ. Т.22. – Одесса: Тип. Ульриха и Шульце, 1877. – С. 1-11.

6. Войтковский В.М. Тайны ведения и жизни открываются в святилище Божию, в священном Откровении. Речь перед началом лекций в университете. // Зап. ИНУ. – Т. 63 - Одесса : Тип. Штаба Одесского военного округа, 1894. – С. 1-4.

7. Войтковский В.М. О храме молитвы и храме науки. Слово в храмовый праздник и в день торжественного акта в университете // Зап. ИНУ. – Т.63. - Одесса : Тип. Штаба Одесского военного округа, 1894. - С. 5-10.

8. Войтковский В.М. Мудрость по изображению священных книг, в особенности священных книг, носящих имя премудрости. Речь перед началом лекций в университете в 1944-95 ак. г. // Зап. ИНУ. – Т.64. - Одесса : Тип. Штаба Одесского военного округа, 1894. - С. 1-6.

9. Войтковский В.М. Речь перед началом лекций в Императорском Новороссийском университете // Зап. ИНУ. Т.68 - Одесса : Тип. Штаба Одесского военного округа, 1896. - С. 9-14.

10. Войтковский В.М. Слово на Рождество Христово // Прибавление к Херсонским Епархиальным ведомостям. – 1900. - № 2 (15 января). – С. 37-40.

11. Войтковский В.М. Речь в университетской церкви перед панихидою в столетие А. С. Пушкина (28 мая) // Зап. ИНУ. - Т.81. – Одесса: Тип. «Экономическая», 1900. – С. 33-37

12. *Войтковский В.М.* Об отношении между искусством и религиею // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям, 1900, № 24 (15 декабря). – С. 704-709.
13. ДАОО – Ф. 45, оп. 4, спр. 1175 (Особиста справа В.М. Войтковського).
14. *Дарвин Ч.* О происхождении видов в царствах животном и растительном путем естественного подбора родичей или о сохранении усовершенствованных пород путем борьбы за существование; пер. с англ. С.А. Рачинский. – С.-Петербург : Тип. И.И. Глазунова, 1864. – 392 с.
15. *Діанова Н.М.* Православ'я у Новоросійському університеті // *Інтелігенція і влада*. – 2012. – Вип. 27. – С 30-38.
16. *Духовенство* Одессы, 1794-1925 / Авт.-сост.: *В.А. Михальченко*; ред.: *Е.А. Каменева*. – Одесса : ТЕС, 2012. – 559 с.
17. *Клитин А.М.* Протоиерей Василий Миронович Войтковский, заслуженный профессор богословия Императорского Новороссийского университета (24 февр. 1904 г.): [Некролог] / Соч. проф. богословия, священник А.М. Клитин. – Одесса: Тип. «Экономическая», 1904. – 14 с.
18. *Клирик Б.* Правка к некрологу профессора протоиерея В.М. Войтковского // Херсонские епархиальные ведомости. – 1906. – № 22 (16 ноября). – С. 594-596.
19. *Кочубинский А.А.* У гроба заслуженного профессора В.М. Войтковского // Записки ИНУ. Т. 97. – Одесса : Тип. «Экономическая», 1906. – С. 21-24.
20. *Кочубинский А.А.* Протоиерей В.М. Войтковский // Зап. Имп. одес. об-ва ист. и древн. Т. 26. – Одесса : Тип. «Экономическая», 1906. – С. 49-51.
21. *Левченко В.В., Левченко Г.С.* Олександрівська церква Новоросійського університету: історія, персоналії, документи. – Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2015. – 360 с.
22. *Маркевич А.И.* Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского Университета : Ист. зап. и акад. списки. – Одесса : Тип. «Экономическая», 1890. – XV, 734, X с.
23. *Поп Иван.* Энциклопедия Подкарпатской Руси / Карпато-русский Этнологический Исследовательский Центр США / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К. А. Шабак; Ред. чеш., слов., польск., болг. текстов Д.Поп; Ред. изд-ва и укр. текста к.ф.н. В. Падык. – Ужгород: Изд-во Б.Падыка, 2001. – 431 с.
24. *Пятидесятилетие* службы протоиерея Василия Войтковского // Херсонские епархиальные ведомости. – 1899. – № 22 (15 ноября). – С. 595-596.
25. *Пятидесятилетие* службы заслуженного профессора Императорского Новороссийского университета протоиерея Василия Войтковского // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1899. – № 23 (1 декабря). – С. 656-675.
26. *Ролле Фридрих.* Чарльза Дарвина учение о происхождении видов в царстве растений и животных, примененное к истории миротворения : с многими политипажами / излож. и объясн. Фридрихом Ролле ; с прил. биограф. Дарвина, сост. С. Шенеманом ; пер. ст. учителя 5 гимназии М. Владимирского. – Санкт-Петербург : Тип. М. О. Вольф, 1864. – [4], XXXII, 317. [2] с.
27. *Список лиц, служащих в Одесском учебном округе на 1898-99 учебный год.* Ч. 1. – Одесса: Тов. Акцион. Южн.-русс. о-ва печ. дела, 1899.- С. 6.
28. *Три речи* профессора богословия протоиерея В.М. Войтковского, сказанные в университетской церкви. – Одесса: Тип. Штаба Одесского военного округа, 1894. – 16 с.
29. *Феофан Затворник, епископ.* Созерцание и размышление. – М.: Правило веры, 1998. – 370 с.